

**ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԵՆՆ ԶԵՌԱԳՐԱՅ
ՀՍԱՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ**

Հայկական ՍՍՀ պետական պատմական թանգարանի գրքային ֆոնդում, բազմաթիվ հնատիպ գրքերի հետ, առկա են նաև մի քանի ձեռագրեր—ժն դ. առաջին քառորդի մի Ավետարան (№ 692), 1734 թ. մի Տոնացույց (№ 592), ժՂ դ. առաջին կեսի մի Ժողովածու (№ 741), 1850 թ. մի Բառգիրք (№ 693) և հնատիպ գրքի վերանորոգության 1675 թ. մի Հիշատակարան (№ 438), ընդամենը հինգ միավոր: Դրանք թեև 30-ական թվականներից ի վեր գտնվում են թանգարանի ֆոնդերում, սակայն ցարդ դուրս են մնացել բանասերների տեսադաշտից:

Ստորև տալիս ենք դրանց նկարագրությունը:

Օ. Ս. ԵԳԱՆՅԱՆ

ԱՎԵՏԱՐԱՆ

(Պատմության քանդաբան, № 692)

Ժն—XV

Գրիչ, ծաղկող և ստացող՝ Մկրտիչ:

Թերթ՝ 288, չգրված՝ 1ա, 22ա, 24ա, 39ա, 84ա—85ա, 136բ—137ա, 185ա, 223ա, 242ա, 246ա: Պրակ՝ Ա-ԻԵ×12 (ժԳ, Ի—ԻԲ 10, ժԹ 8): Նյութ՝ թուղթ, բամբակյա: Մեծություն՝ 18,5×14: Դրություն՝ երկսյուն: Գիր՝ բուրբուռ: Տող՝ 21: Կազմ՝ զրոշմազարդ շաղանակազույն կաշի՝ դռնակով, Ա փեղկի կենտրոնում արծաթյա փորրիկ խաչ, որի կենտրոնում եղել է ակ (այժմ ընկած), միջուկը՝ տախտակ, աստառը՝ կարմիր կտավ: Պահպանակ՝ 2 թերթ չգրված թուղթ սկզբից:

Պատառիկ-պահպանակ—2(Ա-Բ)÷2(Գ-Դ), ստացված 1-ական ամբողջական թերթերի ընդլայնակի երկտակումից: Մազազաթ, երկսյուն, ուղղազիծ երկաթագիր, մասն ինչ-որ ճառի:

Մանրանկարչություն—տերունական նկարներ՝ 4ա Փախուստ լճափառու, 5ա Մնունդ և երկրպագութիւն մոզուց, 7ա «Ննջումն Յովսեփու», 9ա «Մկրտութիւնն է Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ», 81բ «Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», 82ա «Աւերումն դժոխսց», 110բ «Պայծառակերպութիւնն է Քրիստոսի», 140բ Յայտնութիւն, 146 բ Քառասնօրեայ զալուստն ի տաճար, 217բ «Համբարձումն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», 254ա «Ղազարու Յարութիւնն է», 256բ «Ծաղկազարդ», 261բ «Պատարագելն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ», 264ա «Հոգւոյն Սրբոյ իջումն ի վերնատանն՝ ի սուրբ յառաքելալսն», 271բ «Ըմբռնումն Տեառն մեր Յիսուսի Քրիստոսի», 276բ «Խաչիչութիւն», 278բ «Բաղումն Քրիստոսի Աստուծոյ»: Ավետարանիչներ՝ 1բ Մատթէոս, 85բ «Մարկոս

աւետարանիչն է», 137բ «Ղուկաս աւետարանիչ], 218բ «Յովհաննէս աւետարանիչ], Պոստորոն»: Կիսախորան՝ 2ա, 86ա, 138ա, 219ա: Լուսանցազարդ՝ րուսական, տաճար, տերունական նկարներ (81ա Մարիամ Մագդաղենացի): Զարդագիր՝ հանգուցագիր, թռչնագիր և ավետարանիչների խորհրդանիշերով: Գույներ՝ կարմիր, կապույտ, դեղին, շագանակի, սևի:

Վիճակ՝ բավարար. խոնավութունից ստորին լուսանցքները գունափոխված և լուսանցանկերը բամբակալած, վերջին մամուլի ստորին արտաքին անկյունը փտած և քայքայված՝ պատարիկ-պահպանակը վնասված և գիրը գունաթափ: Կազմի է փեղկի ստորին մասը սև կաշվով XIX դարում նորոգված:

Մանար. վերջում 1 թերթ երբայեցներեն գրությամբ մագաղաթյա պատարիկ, որ պատահարար է դրված ձեռագրի մեջ:

ԲՈՎԱՆԳԱՌԻԹՅՈՒՆ

1. 2ա—83բ Աւետարան քառ Մատթէի:
2. 86ա—136ա Աւետարան քառ Մարկոսի:
3. 138ա—218ա Աւետարան քառ Ղուկասու:
4. 219ա—284ա Աւետարան քառ Յովհաննու:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐՉՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

136ա նրես ի գետին դնեմ և աղաչեմ դձեղ՝ յիշելի գծնաւոյն իմ, գճայրն իմ՝ գԱւապէլ և գճայրն իմ՝ գԳովլաղ, և Աստուած դձեղ յիշէ. ամէն:

(Նկարների շրջանակների կապույտ կողերի վրա՝ սպիտակադեղով).

110բ Զստացող և զնկարող Մկրտիչ աղ[աչեմ]:

261բ Զնկարող և ստացող մեղապարտ Մկրտիչ աղաչեմ յիշելի:

276բ Զստ[աց]ող և զնկարող Մկրտիչ:

278բ Զստացող սուրբ Աւետարանիս յիշ[ելի]:

Թրպիլի և Գովլաթի սրդի Մկրտիչը եղել է Գրիգոր Տաթևացու աշակերտներից: 1407—1432 թթ. Տաթևում, Մեծոփա և Հուսկան սրդվո վանքերում, ինչպես և Արճեշում ընդօրինակված մի շարք ձեռագրերում Մկրտիչը հիշատակվում է սրպես թուղթ կոկող, գրիչ կամ ստացող (տե՛ս Լ. Ս. Խաչիկյան, ՓՆ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, նրեան, 1955, էջ 743, № 16): Այստեղ հայտնի է դառնում, որ նա եղել է նաև նկարիչ:

ՀԵՏԱԳԱՅԻ

284ա Գարձեալ յիշեցէք զստացողն սուրբ Աւետարանիս՝ գխոջայ Յովա-նէս (տողամեջ՝ «գորդիսնն Բաառն»), որ քստացաւ զսայ ի հալալ վաստակոց իւրոց, և ծնողս իւր՝ գխոջայ Միխայէլն, և զճայրն իւր՝ գՄաղսումն, և զգուր արեան մերձաւորքն, և եղից (տողամեջ «ի Բաղէշ»), ի դուան հինխորանին՝ յիշատակ իւր ծնողացն: Թէ որ յանդգնի կամ ծախէ կամ գրաւէ, զպատիժն Յո[ւ]դաին առցէ և զհաշուածոց. ամէն: Թվին ԶԾԴ (1505):

284բ նս՝ աստուածասէր և բարեմիտ Ղալաբէկիս Էսու նորոգել զսուրբ Աւետարանս՝ յիշատակ հոգոյ իմոյ և ծնողացն, հօրն՝ Ամիրջանին և մօրն՝ Մ[ա]րգ[ա]րտին, և որդոցն՝ Աշխանին, Ամիրաղին, որ ի պարսիցն սրա-

հողհող եղեալ կատարեցաւ առ Աստուած, և դստերացն՝ Գուգալաղային, Սալամուն, յիշեցէք ի Քրիստոս, և Աստուած ողորմի ասացէք, Աստուած ձեզ ողորմեսցի. ամէն:

285ա Գարձեալ յիշեցէք [ի] Քրիստոս զբարէմիտ տանուտէրն Շահենն և զկողակիցն՝ զԵրարն, և որդուն՝ Մաւրատին, Գրիգորին, Մինասին, Գիլաֆին, Միֆաէլին, և դստերացն՝ Ուլիդին, Ասլմատին, և ծնողացն՝ Գիլաֆին, Սուլթանին, որ պատճառ եղեալ զՍուրբ Գէորգն իւր յալալ վաստակովն և ձեռաց ամակով շինեաց ի Զմնի գեղն և ետ յիշատակ ի դուան Սուրբ Գէորգայ զսուրբ Աւետարանս, սուրբ նիշան մի, Բ(2) խաշ՝ անջինն յիշատակ հոգուն իւրոյ: Եւ որ հանդիպի, լի բերանով և բոլոր[բո]ւ սրախ Աստուած ողորմի ասացէք, և Աստուած [զձեզ ողոր]մեսցի իւր միութեանդամ [զալստ]եան. ամէն: Եզիցի, Եզիցի: [Թ՛վին Ռ]ՃԾ (1701):

2

ՏՈՆԱՅՈՅՅ

(Պատմության քանգարան, N 592)

ՌՃԶԳ — 1734

Թերթ՝ 4+էջ 1—292+4. չգրված՝ սկզբի և վերջի շեջակալված 4-ական թերթերը: Պրակ՝ 1×4+Ա.—ԺԹ×8+1×4: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 15,5×10: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ նոսրգիր: Տող՝ 25: Կազմ՝ զրոշմազարդ շաղանակազույն կաշի, միջուկը՝ սովարաթուղթ, աստառը՝ թուղթ:

Վիճակ՝ բավարար:

Մանր. գրված 1664 (—1665)-ին Ամստերդամում հրատարակված Շարակնոցի սկզբում:

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

էջ 1 Տօնացոյց հաշոց ուղղափառաց—Տօնացոյցս այս շարադրեցաւ ըստ կարգի տարեգրոցն՝ վասն բաժնալոյզ դամենայն դժուարութիւն...

Հաջորդում է շարժական տոների աղյուսակը՝ ՌՃԶԳ-ՌՄՂԲ (1734—1843): Հետևապէս ՌՃԶԳ (1734)-ն պետք է համարել զրշության թվականը:

3

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

(Պատմության քանգարան, N 741)

ԺԸ—XVIII

Թերթ՝ 72. չգրված՝ 1թ, 72աթ: Պրակ՝ Ա-Զ×12: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 9×13,3: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ նոսրգիր: Տող՝ 17: Կազմ՝ սև լաթ, միջուկը՝ սովարաթուղթ, աստառը՝ թուղթ: Պահպանակ՝ թուղթ 1+3, չգրված:

Վիճակ՝ բավարար:

ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. 1ա-41բ [Պաղտասար Գպիր]: Գրգուկս Շահալտ. ունի յինքեան բազում ինչ հաւաքեցեալ աստի և անտի յաղագրս օգտի որոց միտս ունին և լսելիս: Տպեցեալ կարողութեամբ Աստուծոյ, ի հա[յ]րապետութեան սրբոյն էջմիածնի՝ Տեառն Աստուածատրոյ սրբազան կարողիկոսին Ամենայն Հայոց, ի պատրիարգութեան սրբոյն Երուսաղէմի՝ Տեառն Գրիգորի շնորհազարգ եպիսկոպոսի, ի հրշակաւոր մայրաքաղաքին Կոստանտնուպօլսի, հրամանաւ նորին առաջնորդի՝ Տեառն Յօհաննիսի աստուածաբան վարդապետի: Տեսութիւն վասն հաւատոյ — Յառաջ բան դամենայն հարկաւորութիւն պարտ է քրիստոնէին գիտել զհաւատն...

Աստվածատուր Համազանցի կաթողիկոսի օրոք (1715—1725) կատարված այն հրատարակութիւնը, որից ընդօրինակված է այստեղ, մատենագիտական աղբյուրներում չի արձանագրված: Այդ մասին խոսվում է 1750 թ. հրատարակութեան անվանաթերթում (տե՛ս «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ», Երևան, 1963, էջ 236, № 999):

2. 42ա-71բ [Այլ բնագրեր]

ա. 42ա—49ա Հարցմունք սրբոյն Բարսեղի Կեսարացոյ և պատասխանիք եղբօր խոյ սրբոյն Գրիգորի — Բարսեղ ասէ. Ոչ էին երկինք և երկիր, աստուածութիւն ո՞յ վերայ կազմէր...

բ. 49ա-59ա Հարցմունք սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին և պատմելո[յ] հրեշտակին վասն հոգոց — Սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն Հայոց զբառասուն տիւ և քղբառասուն գիշեր հաց ոչ եկեր...

գ. 59բ-70բ Տեսիլ սուրբ Աստուածածնին, զոր ետես ի լեառն Չիրենեաց — Խորհեցաւ ամենասրբունհի Աստուածածինն Մարիամ երթալ ի լեառն Չիրենեաց՝ կալ յաղօթս...

դ. 71բ [Անխորագիր] — Ուրախ լիք, Գառին մայր և հովիւին մայր... Յունաց բառիցն թարգմանեալ է:

4

ԲԱՌԳԻՐՔ

(Պատմության բանգարան, № 693)

Նովրուզլու

1850—1853

Գրիչ և ստացող՝ Մելքոն դպիր Տէր Մելքիսէթեանց Ազուլեցի:

Թերթ՝ 3 (Ա-Գ)+1 (Դ)+1—241+1 (Ե)+6 (Զ-ԺԱ), շարված՝ Ա-Գ, Ե-ԺԱ (գրչափորձեր): Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 17,5×10,5: Գրություն՝ միասյուն: Գիր՝ շղաղիթ: Տող՝ 40—50: Կազմ՝ սև կաշի, միջուկը՝ տախտակ, աստաղը՝ թուղթ:

Վիճակ՝ բավարար:

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹՅՈՒՆ

1ա-241ա Տեսակ բառից ի գրքառէ յաշխարհարառ—Ա.ա. միջարկութիւն, զարհուրանք: Վա՛յ, Վա՛յ, Ո՛հ, ո՛հ... Յորայ կամ ֆօքի (լատ.-յուն.). Որթ ծովային: Տե՛ս Փոկ: Վերջ:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԳՐԶՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

Դա. Ի 1850 ամից մինչև ց. 1853 ամ սկայ գրել, բազում ղանազան բառիք գծագրեցի և կատար հասուցի. գեղեցիկ ոճով գրարանէ թարգմանեցի աշխարհարառ այլազգի բառիք. Տիրացու Մելիոն զպիր Տէր Մելիփսեղեան Ազուլեցի Վանիան:

ՀԵՏԱԳՈՅԻ

Դր. Ի գրեանց Մելիում Տէր Մելիփսեղեանցին: Գրեցաւ 1854 ամի Ի 16 յուլիսի, Ի պիղն նովրուզաւ: Այս թվականին եղև պատերազմ օսմանցոց ընդ ուսաց. վերնական խնամոցն պարտեցաւ օսմանն ընդդէմ ուսաց: Գեղարժունոյ բնակիչ, Արծրունեաց արծիւ, հաստատ բազուկն մահղէսի Մարգարէն, բառ հեղինան (sic) Դաթի, կոտորեաց զբազում ջալալիսն և աղատեաց զգիղն Ալիզըրլ. քսան և երեք քրտի զլուխ կտրեաց և երեքն կենդանի ըմբռնեաց:

5

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՀԵՍՏԻՊ ՇԱՐԱԿՆՈՅԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ

(Պատմության քանդաւան, № 438)

ՌՃԻԴ—1675

Գրիչ և վերանորոգող՝ Բարսեղ երէց: Ստացող՝ Սարգիս Բնյ.:

Թերթ՝ 1: Նյութ՝ թուղթ: Մեծություն՝ 15,5×10: Գուրջուն՝ միասյուն: Գիւ՝ բուրբգիր, համաչափ և գեղեցիկ:

Վիճակ՝ բավարար:

Մանր. Գրված 1664(—1665)-ին Ամստերդամում հրատարակված Շարակնոցի 780-րդ աղատ էջի վրա:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹՅԱՆ

էջ 780 Զվերջին նորոգել առող վարդափթիթ բուրաստանիս, որ կոչի Շարակնոց, հեղահոգի, բարեմիտ և աղքատասէր Սարգիս քահանայս, որ ետ գտա նշուշտել և կրկին զարդարել վասն յիշատակ անջինջ լինելոյ հոգւոյ իւրոյ և ծնողացն, հօրն... (բաց) և մօրն ... (բաց) և եղբօրն՝ Յովսէփին և իւրոց [որ]դոցն: Այլ և յիշեցէք զտէր Սարգիս, զնորարարոջ զորդիսն իւր՝ գնեսէս և գՊօղոս զպիրն... (բաց): Այլ և յիշեցէք զտէր Սարգիսն և զկենակիցն իւր՝ գՊուլազարն: Դարձեալ յիշեցէք զտէր Սարգիսն և զամենայն արեան մերձատրաց. կենդանեացն՝ կեանք և առողջութիւն և խաղաղութիւն խնդալ յԱստուծոյ, ննջեցելոցն՝ հանգիստ և ողորմութիւն [և] զերկնից արքայութիւն: Յիշողքն յիշեալ լիցի[ն] Ի Յիսուսէ՛ Աստուծոյ մերոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

Նորոգեցաւ Շարակնոցն Ի թուականիս Հայոց ՌՃԻԴ (1675) ամին, յունուար ամսոյ ԻԵ (25) օրն՝ ձեռամբ բազմամեղ և փժուն Բարսեղ իրիցու՝ որդի

Գրիգոր քահանայ[ի] և շնորհալից վարպետի, որ և յայսմ ամի փոխեցաւ
առ Քրիստոս՝ յոյսն ամենեցուն:

Արդ, ով որ հանդիպիք սմա, [յիշեց]էք զվերոյգրեալ տէր Սարգիսն և
զամենայն արեանառու մերձաւորսն իւր և մեղաց թողութիւն խնդրել յԱս-
տուծոյ: Ընդ նմին և զիս՝ զանարժան Բարսեղ գրիչս հանդերձ ծնողօք և ազ-
գականաց մերոց թողութիւն խնդրել, և ձեզ մասն բարի լիցի ի Քրիստոս:
Աստուծոյ մերոջ. ամէն: Հայր մեր: